

Till hösten.

Af

Nanny Cedercroutz.

Välkommen, höst, med dina dimmor grå,
som öfver fästet nu sin förlåt draga,
som hvassa strålar bländhvit glans förtaga
och allting skarpt i mjuka höljen slå!

Så lugnt det är att i din skymning gå.
Till rastlös oro eggas vårens saga
och tvingar tankarna att ständigt jaga
i flykt dit upp mot himlens lätta blå.

Men under höstens dunkelvärda slöja
sig samla de och inåtvända dröja
vid vunnen skatt från flydda sommars tid.

De söka form, i djup och styrka vinna;
som granna höstlöf deras färger brinna
i töckensvepta stunders jämna frid.

Naturuppfattningens nydaning.

Af

Rolf Lagerborg.

II.

»Människan är alltings mått; för det som är, att det är; för det som icke är, att det icke är»: denna Protagoras' snillrika lösen, som kanske med afsikt är mångtydigt uttryckt, kan tjäna också fenomenalismen som ingångsspråk; och som vägledning ett stycke på vägen. Satsen betyder bl. a., att det som förändras långsammare än människors för-gångliga släkten, det är för dem ett bestående vara; medan det som förändras hastigare är ett varda allenast. Den in-skärper, allmänt taget, att allt hvad vi mena oss veta är relativt till oss själfva, att vi aldrig få tag på ett absolut — och så långt gör läran tillfyllest. Men den upplöser icke uttryckligen också relationspunkten människan i ett förlopp bland förloppen — såsom fenomenalismen fordrade det.

Men bland *exemplaria prisca* kan upplettas en annan sentens, som belyser hvad fenomenalismen vill komma till. »Man kan icke två gånger stiga i samma flod», säger Herakleitos den djupsinnige; »det strömmar ständigt nytt vatten till.» »Vi stiga i dessa böljor och vi stiga icke i dem; det är vi och det är icke vi» — icke heller vi själfva äro en varaktig verklighet.

Denna sinnrika sinnebild uppdragar, fritt tolkad, kvintessensen af fenomenalismens naturuppfattning.

Att relativistiska uppfattningssätt vinna mark i modern fysik, det har belysts i det föregående med några betecknande fall: substansens förmenta vara förflyktigas till ett

varda; massan som rörelsemotstånd visar sig icke vara konstant; mekanikens begrepp och lagar gå mera och mera upp i elektromagnetismens åskådningssätt. »Gränserna plånas ut, rämärkena ryckas upp, naturforskningen vandrar långs radier mot ett stort, enande centrum, där» — skref en gång Gustaf Mattsson i en uppsats om nya rön (Argus 1911: 7) — »mate-riens och lifvets gåta står löst i enkel runskrift på de vises sten.»

Märk slutordens stillsamma ironi! — Hoppet att nå något absolut, från hvilket Mattsson diskret tar afstånd, börjar omsider ge vika. Protagoras' relativitetsuppfattning kommer till sin rätt i fysiken, den kosmiska åtminstone: tid och rum och rörelse fattas som växlande synpunkter och bestämmas ej längre i sig. Man inser att det är meningslöst att t. ex. afhandla rörelsen, utan att denna hänföres till någon viss relationspunkt, som helt visst också den är relativ — fixstjärnor äro ej längre till. Och fenomenalismen betyder en sträfvän att utsträcka dessa synpunkter till tillvaron i dess totalitet, oss människor inbegripna: en dess grundtanke är att något konstant, att annat än relativt förblifvande hållpunkter icke stå oss till buds i denna värld där allt flyter.

1.

Fenomenalismen vill fatta »verkligheten» som en ström af intryck och föreställningar, men upptäcker intet därbortom som ett bestående vara; och den fordrar att dessa intryck och föreställningar må erkännas som den grund en erfarenhetskunskap bör bygga på. Ty de äro det ursprungligen gifna, medan »ytttervärlden» och »tingen» och det vi tillägga dem äro en sekundär tydning af sinnesintryck i samverkan. De som icke gå in på detta, utan betrakta de medvetna intrycken som något af mindre verklighetsvärde och som endast »tecken» på »tingen», de göra som mannen i folksagan, som sågade af den gren i trädet på hvilken kan själf satt. Ty det enda fäste vår naturkunskap har är just dessa medvetna intryck, kontrollerade genom hvarandra.

Vedersakare invända, att en forskning på sådan grund mynnar ut i idel förnekelse eller förrinner i hvad som är föga bättre: en skeptisk subjektivism, som icke erkänner annat som en tillvarosverklighet än mänskliga varelsers intryck.

Men att hålla sig till dessa intryck och förvisa från vetenskapen en okänd varaktig »verklighet», det innebär icke att påstå att någonting annat än dessa intryck, att den s. k. ytttervärlden — som vi korrektast beteckna som det fysikaliska skeendet — alls icke vore till. Utan det innebär endast, att detta fysikaliska skeende, sådant det är oss tillgängligt, hämtar sina egenskaper från mänskliga sinness intryck och i vetenskapen måste beskrivas i funktion af dessa intryck som föreställningsinnehåll. Att det exempelvis icke finnes något som vore hårdt eller mjukt eller varmt eller kallt eller stort eller litet o. s. v., om icke i vår föreställning; utan att de anförda egenskaperna uppkomma först med vår uppfattning: att allt vi tilldela »tingen» må utläggas som våra upplevelser. På grund af en illusion, som ofvan (F. T. 1920 I s. 146, 149) visats bero på våra sinness olika utsago, tilltro vi en ytttervärld och s. k. fysiska ting en mera pålitlig verklighet än de intryck vi anse utgöra endast modifierationer i jaget och »tecken» och bilder af »tingen». Men vi böra alls icke tala om förblifvande »ting» eller om en »ytttervärld» med bestående kvaliteter, utan endast om förändringar i skeendets ständiga flöde.

Fenomenalismen förvränges därför, förväxlas med solipsism, om man gör den saker till meningen, att något s. k. fysiskt, att något annat än medvetna företeelser, öfver hufvud ej kunde erkännas. Däremot eliminerar en fenomenalistisk naturuppfattning den traditionella begreppsmot-sättningen mellan fysiskt och psykiskt. Är nämligen *allt* fenomen, och kunna vi aldrig tränga till något annat än medveten upplevelse, så ha vi ej skäl att uppdelat tillvaron i de anförda kategorierna. Ty det är ju samma skeende vi på grund af olika sinness tolkning betrakta som psykiskt och fysiskt: så äro ljud och luftvåggrörelse endast olika sin-

nessynpunkter på ett och samma förlopp. Kalla vi ljudet ett psykiskt »tecken» som motsättning till vågrörelsen, som vore fysisk »verklighet», så glömma vi att också den sistnämnda är oss gifven som sinnesintryck, alltså också som »tecken»; att allt hvad vi kalla »verklighet» på grund af denna begreppsmotsättning, om vi hålla oss till densamma, borde betraktas som »sken»: den är relativ till våra sinnen. Distinktionen sken och verklighet, liksom den mellan psykiskt och fysiskt och därmed väsensskillnaden mellan en inre värld och en yttre värld, blir för ett fenomenalistiskt betraktelsesätt meningslös, och missvisande: det är en godtycklig tydning, som icke duger till grundval för den vetenskapliga världsbilden, mer än låt säga beteckningar som uppåt och nedåt konstituera en giltig tudelning på vårt jordklot i världsallett.

I fråga om den samfälliga erfarenheten få vi alltså icke införa uppenbart relativa synpunkter, låt vara att vi i praktiken kunna fränse från totalsammanhanget och undersöka upplevelsorna som föremål för fysiken och för psykologien. Men härvid böra vi taga afstånd från dem af våra begreppsbilder hvilka omforma skeendet, akta oss att beteckna de fenomen vi behandla som yttre eller inre, som fysiska eller psykiska; ersätta denna antinomi med de oförgripliga uttrycken fysikaliskt och psykologiskt, hvilka endast hänföra sig till vetenskapliga discipliner; alltid utlägga fenomenen såsom de enklast te sig: som förändringar eller förlopp i ett lagbundet sammanhang.

Det fysikaliska skeendet kan icke erbjuda annan kunskap än en projektion från vårt föreställande; vi uppdelar i metodiskt syfte denna empiriska verklighet i enklare förlopp, utan att härvid falla för att *fördubbla* denna verklighet i fysiska och psykiska grundelement. Liksom allt i vår erfarenhet är ej heller det »fysiska», inbegripet vårt »fysiska» jag, gifvet som annat än intryckskomplexer: »tingen» och likaså jaget äro utvalda afsnitt af skeendet, äro förlopp som sammanlöpa i en tillfällig relationspunkt — »människan är måttet för vara och icke vara».

Så långt är denna fenomenalismens kritiska naturuppfattning tämligen enkel att följa; men här stöta vi på en svårighet, som afskräckt icke så få. Ty jaget som relationspunkt måste också betraktas som fenomen: vi bli vid närmare tillsyn tvungna att tillika sätta i fråga den fasta punkt vi förmena oss äga i vårt fattande jag — det är tillfälligt och föränderligt och icke djupare verkligt och visst än fenomenen öfver hufvud.

2.

Åter en paradox, skall mer än en läsare mena. Och denna gång den värsta: också om man kan gå in på, att skeendet närmast bör utläggas som en räcka af fenomen, så måste ju dessa uppfattas af ett eller annat väsen; en företelse måste te sig för någon, det ligger i dess begrepp. Ett jag som subjekt är därmed gifvet, som mera än fenomen, som en fattande och tänkande varelse, för hvilken förloppen-intrycken utgöra kunskapsobjektet. — Om fenomenalismen förnekar detta jag bortom fenomenen, så skju-ter den öfver målet: tänk, att det finns filosofer, har Kroman en gång skämtat (Taenke- og Sjælelaere, 5. uppl. 1914, s. 126), som tro att de kunna föreställa sig »for-nem-mer, som icke fornemmes af nogen, følelser som icke føles af nogen, en tandpine som icke er tandpine hos nogen, men lever hen paa egen haand i verden, maaske som tandpine hos sig selv»... »Ligesom ingen kan løpe fra sin egen ryg, hvorledes han end snur og vender sig», tillägger Richard Eriksen till den anförda spydigheten (Sjælen og Viden-skaben 1918), »saaledes kan heller ingen løpe fra det sub-jekt-jeg, hvorfra han betragter sig selv som »mig» eller sine oplevelser som »mine».

Här strandar, menar man fenomenalismen: subjekt-jaget står ej att bortförklara, att förvisa till fenomenen.

Den uppgiften är nog rätt ansträngande, men icke omöjlig att klara. Tilltron till jaget-subjektet som något bortom fenomenen är dessutom så inrotad, att författaren nödgas

stå risken af en kanske för utdragen utvikning: en granskning af hvad vi kunna veta om jaget och främst af huru vi erfara och — icke erfara det.

Är »jaget» gifvet som något ursprungligt och som ett sär eget jagmedvetande? Eller vore väl detta jagmedvetande endast ett sekundärt förvärf, resulterande af andra och enkellare förmimmelser och föreställningar? — Sekel efter sekel betraktade man det hvita ljuset som ett och odelbart; så kom Newton och prismat och denna hvithet blef upplöst i alla regnbågens färger. Sekel efter sekel betraktade man vatten som ett enkelt element; så kom upptäckten af vätet, och det förmenta grundämnet vatten upplöstes i väte och syre. Den elementära ursprungligheten hade i båda fallen varit en illusion. — Sedan Hume gror insikten att detsamma är förhållandet med vår uppfattning af jaget.

När vårt medvetna lif begynner — hos barnet och då vi väckas från en djup och drömfri sömn — är det första vi erfara icke ett jag, utan en obestämd lifskänsla, som är sammenväfd af ofullgångna, icke lokaliserade organförmimmelser, en känsla af ett befinnande, men icke af *mitt* befinnande. Och det kan emellanåt dröja en stund, innan dessa att börja med opersonliga intryck samlas och hänföras till ett jag — och det dröjer för spädbarnet säkert månader, innan det lär att skilja mellan jaget och icke-jaget. Det som härvid vägleder det, är samverkande intryck: när barnet känner på icke-jaget (t. ex. vaggan och skallran) blir där af endast *ett* känselintryck, medan det finnes andra föremål (t. ex. barnets hand och fot), som när de beröras på samma vis ge upphof också till passiva intryck — vi vuxna förstå detta bäst om vi minnas, huru förfrusna finger te sig när vi känna på dem, nämligen som något främmande, som icke hör med till vårt jag. — Endast i mån af att intryck förknippas, uppfatta vi vårt jag som en enhet för sig; jaget är sålunda icke något ursprungligt och enkelt gifvet.

Vore emellertid jagmedvetandet mer än ett fenomen som

andra och något som uppbär dessa andra, så borde det, utom ursprungligt och säreget, vara något konstant, ständigt identiskt och ständigt med vid det öfriga växlande medvetetsinnehållet. Men icke heller detta slår till. Våra intryck och föreställningar äro icke nödvändigtvis bundna vid ett allestädesnärvarande jagmedvetande, låt vara att detta inställer sig vid ett mångtal af våra upplevelser; vi slippa likväl dess enträgna sällskap, t. ex. hvar gång vi upptagas af en spännande verksamhet: det förnimmes såsom att vakna, när vi från ett intresse, som absorberat oss helt, vända igen till det invanda och återfinna förknipningen med fenomenkomplexen vårt jag. — Sålunda är vårt jagmedvetande intermittent sin kos; och måhända äro vi lyckligast i de stunder vi slippa det.

Icke heller är detta vårt jagmedvetande något konstant sig likt: det växlar, det förvandlas, när någon dominerande lifsvana, någon väsentlig intrycksförknippning grundligen förändras. Så framför allt när den anförda lifskänslan genomgripande rubbas — denna utgör alltid en hufvudådra i det medvetna lifvets ström, den är som en generalbas, visserligen föränderlig, men ändå relativt entonig — då händer det att vår jaguppfattning förändrar sig ända därhän, att vi betvifla eller förneka, alls icke äro medvetna af vår egen identitet. Mest utpågladt framträder detta i fall af dubbelpersonlighet, mer eller mindre sjukliga, då två eller flere jagkomplex alternera i ens medvetna lif och man vid det ena jagmedvetandet icke vet af det andras upplevelser. I talrika variationer kan en lindrig sådan personlighetsklyfning hemsöka en vid lifskonflikter, lidelser, utmattningstillstånd: vid återvunnen besinning kan man tycka sig hysa tvänne jag, af hvilka det ena ser ned på det andra. Den hypnotiska suggestionen bjuder andra exempel; likaså hysterien. Svindlare, högstaplare, diktare och sceniska konstnärer kunna gå upp i fantasigestalter, utbyta sitt normala jag mot dessa själf suggestionens — och det händer att det normala jaget hvarken förstår eller svarar för hvad det senare låter sig gå till. Att redan en förälskelse eller en religiös pånyttfödelse

omlägger människors väsen, totalt orienterar om deras jag, torde alla bevitnat; hon eller han är »som förbytt», har »blifvit en annan människa», heter det i sådana fall; och också den det gäller känner sig som en annan, vill icke tro på sin förra varelse.

Lika i grund förändras jaget hos en och hvar under lifvets lopp, om detta än fortskrider småningom och därför ej kommer att sticka af i förhållande till det som bevaras. Paulhan har uppkastat tanken, att jaget bestode af aflagingar, olika på olika djup, rester af gångna utvecklingsskeden; och Foster, en engelsk människokännare och berömd fysiolog (anförd af Herzen, Cerveau etc., 1887, s. 286), har framställt det tänkvärda påståendet, att »en människa under loppet af ett långt lif kan hysa många personligheter efter hvarandra, som äro så olika inbördes, att om hvarje dylikt skede i ens lif kunde inkarnera sig i en individ och man sedan sammanförde dessa herrar, de skulle bilda ett så heterogent sällskap, att de tvärt skulle råka i gräl, skulle förakta hvarandra och skiljas åt, så fort de kunde, utan den ringaste lust att vidare råkas».

Redan dessa flyktiga stickprof borde låta en inse, att vi äro medvetna om vårt jag allenast såsom vi *synas* oss; och att vi erfara »jaget», såsom allt hvad vi erfara, allenast som fenomen, icke som ett bortom desamma. I grunden är vår jaguppfattning så ytterst litet att lita på, att andra ibland veta bättre besked om vårt eget innersta väsen...

Här reser sig emellertid invändningen, att det anförda endast gäller uppfattningen af vårt jag som personlighet; men denna växlande själfuppfattning är något annat än jagmedvetandet, än vissheten om ett jag såsom bärare af de medvetna företeelserna. Det konkreta personliga själfvet och vårt medvetande om detsamma må växla till eigenkänlighet, men insikten om vårt jag som subjekt, den vore ofrånkomlig och ett grundfaktum vid det medvetna lifvet — så snart som dettas intryck och föreställningar fattas som *mina* intryck och föreställningar.

Må vi pröfva det skenbart plausibla inkastet. Säger man t. ex. »jag ser det och det», så innebär detta en relation mellan för det första det sedda, för det andra seendet, för det tredje en fenomengrupp, som fattas som mitt jag. Försiggick icke en sådan förknippning af dessa olika medvetenhetsinnehåll, så skulle seendet och det sedda ej hänföras till ett jag. Sålunda bildar jagmomentet, intryckens fattning som *mina* intryck, för analysen icke ett med desamma; det är en tanke som kommer till. Och det gör den ju långtifrån oafsläppligt, tänka ej »jag» i hvarje nu, låt vara att jagtanken oafsläppligt, åtminstone glimtvis återkommer och mindre varierar än andra moment i företeelsernas flöde. En jagets identitet förnimmes för öfrigt lika litet som någon annan identitet — det enda vi konstatera är likhet mellan intryck. Vår visshet om ett bärande jag är en slutsats vi göra, utan att göra oss reda därför, en s. k. intuition: när det och det förnimmes är en viss lifskänsla med, när det och det andra förnimmes, är en liknande lifskänsla med (ty intryck af vegetativa processer samt af känslor och tryck, *de* äro med ofrånkomligt); alltså uppbäres det vi förnimma af samma lefvande varelse. Jagmedvetandets visshet är sålunda ytterst lifskänslans visshet, amalgamerad med tankevanan att utlägga lefvande varelsers handlingar som verksamhet af ett subjekt. Därtill kommer att tanken på jaget så ofta håller sig framme: den utgör ju det centrala i vår onda natur, den tränger sig på ideligen och i relativt lika gestaltning, i motsats mot den ständiga växlingen i det öfriga medvetenhetsinnehållet. Instinkten, själfuppehållelsen, alltså vitala intressen, som ju ligga till grund för hvarjet tro, förleda att uppfatta detta jag som former än andra intryck — det praktiska lifvets nödtvång förrycker som vanligt vårt omdöme. Så blir denna jagtanke mera betrodd än detta öfriga medvetenhetsinnehåll — och så upphöjer man ett medvetenhetsinnehåll till bärande och bestående grund för andra medvetenhetsinnehåll.

Om i stället för lifskänsla och vissa känsleförnimmelser (de intryck som främst gestalta ens jag) ett färgintryck skulle uppträda jämförelsevis konstant, medan andra, stän-

digt växlande intryck, t. ex. af lukt och smak, skulle sälla sig till detta grundintryck; då skulle — tror Condillac om den bildstod han vill begåfva med sinne efter sinne (*Traité des sensations*, Oeuvres 1798 II s. 164) — då skulle det tyckas som om en färg bar upp både smaken och lukten. Om grundförmömmelsen vore lukten, så gällde *mutatis mutandis* detsamma. »Ty det tillstånd, i hvilket bildstoden alltid känner igen sig, måste tyckas den som dess jag, som subjektet för de förändringar, af hvilka den är mäktig.» — När vi undra öfver det jag, som synes bestå, medan öfriga förmömmelser växla, och som ideligen återkommer i vårt tänkande och vårt tal; »när vi betrakta detta jag», skriver Taine (*De l'intelligence* II 187), »så låta vi lura oss af språket; vi glömma att jagets permanenta närvaro är skenbar, att om jaget förefaller att alltid vara tillstädes, så är det emedan jagtanken beständigt återuppträder; vi glömma . . . att de inre förloppen utgöra hela jagets varelse, att detta väsen är ett lån, som afsnöres genom en fiktion; vi glömma dess sammanhang med tillvaron i öfrigt och att det icke är något i sig och för sig. Frigöra vi oss icke från denna villfarelse med hjälp af sträng analys, så skatta vi åt den metafysiska illusionen att i jaget se ett varaktigt något för sig, oberoende af de medvetna former det antager och med förmåga att fortleva också efter det den serie förmer, hvori det uppträdt och af hvilka man bildat det, försvunnit.» — Och höra vi ännu en märkesman af den empiriskt-kritiska riktningen: »söker man gripa jagmedvetandet» förklarar professor Gadelius, (*Tro och öfvertro* II s. 302) »så faller det sönder i tusen smådelar, blir stoft i ens händer, och söker man i detta stoft af sensationer och minnen efter något liknande en sjäflöfande pärla, en enhetlig monad, så blir man till sist besviken. Med skäl har den uppfattning gjorts gällande att jagmedvetandet blott är en summa af relativt konstanta förmömmelser, organsensationer och minnen. Tack vare denna beständiga delegation af psykiska element förmå vi en personlig enhetskänsla trots alla flyktiga tankar och hugskott och allt kommande och gående af mera efemär art.

Visserligen är personlighetskänslan blott samordnad med själsverksamheten i öfrigt, men dess centrala och oföränderliga natur ger åt denna relation af samtidighet ett sken af kausalförhållande.»

Dessa i all sin knapphet uttömmande och (frånsett en omtvistlig vändning hos Taine) förträffliga karakteristiker — skola de lyckas öfvertyga de många som tro, att vi erfara »jaget» mer visst än allt annat, att vi här nå kontakt med det absoluta, att den Descarteska tesen *Cogito, ergo sum* (jag tänker, således är jag till) förmedlar en pålitlig insikt och hör till »de stora och eviga sanningar, som utgöra mänsklighetens gemensamma oförfärliga tillhörighet» (Tigerstedt, *Vet. krit.* s. 18)? — Det är knappast att vänta, då t. o. m. bland agnostiker jaget-subjektet medtages i den vetenskapliga världsbilden som ett ovedersägligt empiriskt faktum.

Men denna mening kan icke förenas med en agnostisk totalsyn. — Detta jämte tankefelet i den Descarteska slutsatsen må uppvisas med en efterpröfning, af hvad erfarenheten bjuder till premiss för logikens postulat om jaget som subjekt.

3.

Och härvid märka vi utan svårighet, att, huru man ännu rannsakar erfarenheten, subjektetsjaget ej står att infånga: det förbytes, när det skall iakttagas i objekt för ens fattning. Vi erfara icke jaget som jag, utan allenast som *mig*.

Och det kan icke vara annorlunda: det vi erfara är endast en ström af fenomen, i hvilken analysen afgränsar enheter för att lättare följa med strömmens buktar; dessa för sig betraktade stycken aflösa hvarandra eller gå öfver i hvarandra, åtföljda af vissa motoriska intryck) af — andra intryckskomplexer; men någon eller något, som förknippas och riktar, det kan man icke bli varse. Vi postulera ett sådant subjekt, jag, men vi söka förgäves ertappa det; vi endast tänka en sådan agent och hänföra det öfriga medvetenhetssinnehållet till denne någon som tänker.

Men vi kunna ej sätta likhetstecken mellan detta endast tänkta subjekt och de jagfenomen vi erfara. Och tro vi oss, när vi påstå »jag tänker», ha tag på jaget-subjektet, så se vi ej, att vi härvid endast sammanknyta två fenomen — företeelsen »jag» och företeelsen »tänker» — hvilka icke äro gifna som annat än objekt. Det enda vi härvid erfara är att en tanke uppträder i sammanhang med en annan; men vi erfara icke den samhörighet, som satsen »jag tänker» åsyftar, nämligen detta jag som subjekt, som något som står bakom tänkandet. Det subjekt jag vi därvid införa är ett derivat af vår själfuppfattning, en logisk konstruktion, en fiktion som — »materien»; ett öfverflyttande af jagfenomenen, af objektsföreställningen »mig», i subjektscasus — och därmed i transcendens.

Vi ha därför ingen empirisk rätt att uttala ett »jag tänker»; vi erfara endast att en tanke är till. Satsen »jag tänker», alltså är jag till», som menats vara all visshets grund, utgår från en premiss, som okritiskt sammanslår två begrepp: det som tänker och jaget. Tesen i fråga är vunnin som en vanlig syllogism, där öfversatsen bör lyda: »det som tänker är till»; men där undersatsen »jag tänker», är i samma behof af bevis som slutsatsen »jag är till». Descartes begår ett logiskt språng, när han sammanslår öfver- och undersats, identifierar det som tänker med jagerfarenheten: i längtan till någon hållpunkt för sin själsmetafysik ser den inbitne tviflaren icke, att denna hans sista försvillade utväg är ett dödssprång, ett sannskyldigt salto *mortale*.

För räddande af postulatet om ett bärande bortre jag ha åtskilliga filosofer menat sig kunna åberopa enhetligheten och sammanhanget i det medvetna lifvet. Men bortom denna enhetlighet behöfver icke ett jag fingeras som en mystisk konstant: ity att den anförda enheten blir fullt tillräckligt begriplig i luset af dess betingelser, af de andra lifsfenomenens kontinuitet och enhetlighet. Och hvad man än annat vill leda ut om ett något bortom fenomenen, som fattar och förenhetligar dem, så räcka inga premisser till att göra ett sådant postuleradt subjekt till ett mänskligt och

»själiskt» väsen — ej mera än vi ha premisser att sluta att ett postuleradt yttre substrat, där skeendet menas försiggå, vore substans och »materiev».

Att på grund af *begreppet* om ett subjekt tro sig kunna utleda något om subjektets väsen och verklighet, detta logiska öfvergrepp (och i samband därmed den Descarteska satsen) har tillbakavisats af Kant, och det en gång för alla. Han indelar våra tankegångar bl. a. i »Erläuterungsurteile» eller analytiska omdömen, som endast analysera, klargöra begreppens innehåll, men icke lägga någonting till som icke låg i begreppen; och i »Erweiterungsurteile» eller syntetiska omdömen, hvilka utvidga erfarenheten, bringa i dagen annat än hvad i begreppen för sig var gifvet. Satsen *cogito ergo sum* vore nu enligt Kant (Kritik d. rein. Vern.; transcendental Dialektik II, 1.; von den Paralogismen d. rein. Vern.; utförligare i senare upplagor; citaten enligt S. W. ed. Rosenkranz II s. 285, 320, 791) ett analytiskt omdöme, i grunden en tautologi, i det att redan *cogito* innebär *sum cogitans*: ty *sum*, jag är till, är något som redan är gifvet i *cogito*, jag tänker. Om den anförda satsen tyckes afslöja mera, så är det för att jagbegreppet, på grund af en dialektisk förväxling, en *sophisma figurae dictionis*, i slutsatsen tilläggas annat och mera än hvad som fanns i premissen, nämligen utan skäl poneras som ett enhetligt och varaktigt väsen.

Och Kant säger grundligt ifrån (a. a. ss. 787, 789, 274, 320) om denna paralogism, som insmusslar ett metafysiskt innehåll i hvad som är en logisk funktion, hvilken icke ger tänkandet kunskap om något som helst föremål, ej heller om mig själf såsom föremål. »Den logiska analysen af tänkandet öfver hufvud blir falskeligen tagen för en metafysisk bestämning af ett tänkandets objekt.» Men detta är »en sofistifikation, icke af människor, utan af det rena förnuftet själf», en paralogism, från hvilken också den visaste har svårt att göra sig fri och som åter och åter drifver gäcken med honom». Ty ingenting är naturligare och mera förledande än

att taga enheten i tankarnas syntes för en iakttagen enhet hos dessa tankars subjekt. Man kunde kalla detta sken en subreption af det hypostaserade medvetandet.»

Klarare besked kan man icke begära. Till yttermera visso försäkrar Kant (a. a. ss. 319, 278), att vi icke kunna tillägga jaget och själen ens samma grad af bestående vara som vi tilltro en bit materie — ty från ett naket förståndsbegrepp kan icke slutas någonting alls om enhetligheten och varaktigheten af ett tänkt subjekt. »Med detta jag eller han eller det (tinget), som tänker, inför man endast en föreställning om ett transcendentalt subjekt = X . . . om hvilket vi aldrig kunna äga det ringaste begrepp och kring hvilket vi därför kretsa i en beständig cirkel.»

4.

Så långt det rena förnuftets målsman. — Afstå vi från subjektöföreställandet, så icke blott gå vi fria från den väsensskillnad man gör mellan »jaget» och öfriga fenomen, utan vi slippa tillika motsättningen mellan en absolut »verklighet» och subjektets förtolkning däraf. Subjektet är ett skolastiskt begrepp, en föreställning man inför som korrelerat till kunskapsobjektet — man utlägger intryck och föreställningar enligt detta begreppsschema, inordnar, bearbetar, gör kunskap af dem på detta sätt. Men att en sådan motsättning ej är något att hålla på, det framgår redan af faktum att schemat icke kan genomföras: »Naar vi skelne mellem Subjekt og Objekt i vor Erkendelse», betygar bl. a. Høffding (Filos. probl. 1902 s. 50), er det i Virkeligheden et objektivt bestemt Subjekt (So) vi stille i Modsætning til et subjektivt bestemt Objekt (Os).» — Lämna vi nu bort denna indelning i subjekt och objekt, så är detta icke en abstraktion från den primärt gifna erfarenheten, utan tvärtom att utelämna en sekundär abstraktion och förbli vid det ursprungligen gifna. »Ursprungligen är nämligen föreställningen om ett föremål ett med detta själf», konstaterar också Wundt (Logik I 5); först en senare tillkommen reflexion skiljer mellan föremålet och den subjektiva bilden, d. ä. mellan »objek-

tiv verklighet» och ett subjektivt intryckens sken. Men det är en sekundär konstruktion (jmf t. ex. F. T. 1920 I s. 149); gifvet är endast »skenet». Och där olika sinnen ge stridiga utslag, få vi ej fatta ett eller annat som kongruent med »tingen» själfva; här strida icke en objektiv »verklighet» och ett subjektivt »sken», utan allenast två föreställningssätt med upphof i olika sinnen.

Därför må man med fenomenalismen i vetenskapen taga ut steget och — taga »skenet» som »verklighet»: hålla sig till detta »sken», till intrycken bragta i samstämmighet, till tillvaron sådan den ter sig. När t. ex. ett bokband vid dager tett sig rödt, men ter sig svart i skymningen, då är det denna gång svart; vissa verklighetsmoment ha förändrats, verkligheten är nu en annan. Att i stället för att godtaga denna verklighet, nöjande sig med att utreda betingelserna därför, fattande all verklighet, så som den är oss gifven, som ett varda, ett skeende; att i stället för denna växlande verklighet (som är »objektiv», allmängiltig, så snart man, med fysiken som mönster, har borträknat upptagningsapparaters, d. ä. människornas och sinnenas, säregenheter och olika utslag) söka en eller annan mera »verklig» beskaffenhet hos de förment bestående »tingen»; att t. ex. påstå såsom redan Demokritos, att det, som tyckes sött eller bäskt, i verkligheten var ingendera, utan en samling atomer: det innebär intet annat än att fika efter »tinget i sig» — och att vanställa vetenskapen med ett i system satt vanföreställande (jfr. F. T. 1920 I ss. 150—52). Bortom intrycken kan man ej komma; men väl kan man lämna därhän detta bortre för sig bestående vara, som utgör subjekt-objektschemats själf förvållade plåga.

Att frigöra sig från det vedertagna subjekt-objektöföreställandet faller sig emellertid svårt; och det är kanske än svårare att utlägga intrycken utan subjekt än det varit att fatta dem med fränseende från en substans som deras förmenta verkliga vara. När vi antaga en sådan substans, på grund af

syn- och känslintrycks dominerande roll för vår uppfattning, och när vi på grund af jagföreställandets frekvens och centrala betydelse antaga ett subjektjag eller ett medvetande bortom medvetenhetsinnehållet, då snärlas vi i en och samma fatala illusion: den hypostasering af allmänbegrepp, hvilken ofvan beskrifvits som vårt tänkandes arfsynd (F. T. 1920 I s. 48).

Ty liksom »materien» äro »jaget» och »medvetandet» samlbegrepp, abstraktioner, hvilka man realiserar till något som äger tillvaro också utan de intryck och föreställningar, af hvilka begreppen uppkommit. Men bortom intryck och föreställningar och som något annat än dessa är »medvetandet» ej till, mera än låt säga elden, när det icke brinner. På samma sätt med jaget-subjektet: man abstraherar en entitet af de gifna jag-fenomenen, ett tingbegrepp af upplevelsens relativt enhetliga sammanhang; och ställer så denna »substantia cogitans» — ett ord af Descartes, som blottställer honom — som bärkraft bortom det medvetenhetsinnehåll, som är det enda vi erfara. Också där man vill fatta »medvetandet» som närmast endast en verksamhet — på grund af den aktivitetens känsla, d. ä. de motoriska intryck, som i regeln äro med vid allt vårt medvetna lif — där insmyger man likafullt, med stöd af en malplacerad logik, subjektet som ett bortom: ett *agens*, som utöfvar aktiviteten, ett *percipiens* som motsättning till dess *perceptum*. — Animismen, som spökar i kraftbegreppet, visar sig här vid full vigör.

Nog af, liksom substansen fingeras som fenomenens bärande upphof, så fingera vi »medvetandet» och bortom det ett subjekt i fenomenens andra ända: vi erfara ingendera af dessa förmenta substrat, de äro båda fiktioner, begrepp man tänker till. Man menar sig tvungen att sluta till en sådan begynnelse och ända; fenomenen »kunna ju ej sväfa i luften», det måste tänkas ett fäste för dem. Och då man tänker sig tillvaron enligt schemat fysiskt och psykiskt, bli de fasta punkterna två: en yttre i en »materie», fenomenens grund och upphof, och en inre i ett »medvetande», där fenomenen utmynna.

Men i stället för att på detta sätt spänna ut fenomenen mellan två absoluta punkter, det yttre substratet och det inre subjektet — eller där det är fråga om föreställningar (således fenomen, dem sinnena icke direkt förmedla) haka upp dem vid subjektet allena — böra vi tänka »materien» och »medvetandet» såsom de äro gifna, alltså som ett fenomen-sammanhang; och minnas att subjektet är jagfenomenens samfäldhet, i en förklädnad som lyser med från logiken lånta fjädrar; en hypostasering af intryck, som ofta komma igen till ett för sig bestående X-väsen.

Den vetenskapliga framställningen har att beskrifva det mindre kända med det mer mångsidigt kända; men inför man som förklaringsgrund ett postuleradt subjekt, så handlar man tvärtom: föredrar att beskrifva med ett X bortom erfarenheten framom med det empiriskt gifna. Att af pronominet »jag», detta »på innehåll alldeles tomma uttryck» (Kant a. a. ss. 27 8, 286), göra ett sådant bortre subjekt, det påminner om ett förfarande af antikens eristiker, hvilka upphöjde verbet »är», där det stod som kopula mellan två intryck, alltså endast som uttryck för en tillfällig relation, till belägg för ett bestående vara. — Vi kunna icke utmönstra alla försåtliga ord; och lika litet vi afstå från att bruka kopulan »är», för att densamma vantolkats, lika litet behöfva vi undvika ordet »jag», t. ex. omskrifva satsen »jag tänker» med låt säga »det tänkes» eller »en tanke uppträder». Korrektast vore att utelämnat allt hvad subjektsting heter, utbyta verbens modus från aktivum till passivum; men det blefve alltför besvärligt, så lyckligt det än befodrade en fenomenalistisk naturuppfattning. Begrepp som »själ» och »materie», hvilka lätt bli slagord, som fattas som en »förklaring», för dem må vi alltid se upp; men ljud- och bokstafsörbindelsen »jag» kan godt tills vidare brukas som ett öfverenskommet talesätt, ett likgiltigt led i satsen; likväl med citationstecken, där en vandykning kan befaras, där sammanhanget ger anledning att tro att ordet vittnar om annat än en relation mellan företeelser.

5.

Att upplösa all »verklighet» i en serie relationssammanhang, där ej ens det medvetna »jaget» är mer än en relativ hållpunkt: denna relativistiska grundsyn skall ständigt ånyo uppkalla inkast, just emedan den upphäver vedertagna begreppsschemata och därmed åtskillig inbillad kunskap, som betraktats som välfången vinning. — Så utlåter sig Windelband (Preludier, svensk öfv. 1915 s. 208—09): »relativismen är den nödvändiga konsekvensen af en rent empirisk uppfattning». . . Den härstammar från sofisterna; »och alla dess senare framställningsformer, såsom encyklopedisternas lära eller den moderna positivismen och pragmatismen äro blott nya fattningar eller tidsenligt afpassade kopior af det protagoreiska »människan är alltings mått». Den sistnämnda satsen vill Windelband tyda som afsågs med »människan» individen: som förnekelse af allt allmängiltigt, godtycke i stället för vetenskap, anarki i vår verklighetsuppfattning, tvivel i stället för bindande visshet. Och därför förfirar sig Windelband till följande invektiv: »relativismen är den blaserades filosofi, hans som icke längre tror på någonting; eller storstadsgaminens, som axelryckande gör oblyga kvickheter om allting och som endast finner det riktigt att i dag säga ett, i morgon ett annat.»

Men fränsedt dylika elaka utbrott af en sårad lifsofvertygelse, åberopa ett mångtal forskare mot fenomenalismens relativism dess nackdelar i praktiken. Man säger att en grundsyn som denna, utom att den fordrar en skolning, som lägger beslag på för mycken kraft, blir obekväm vid arbetet och därför måste bli ofruktbar. Må filosofer, hvilka gå fåfånga, förströ sig med en begreppskritik, som ställer all vår kunskap på hufvudet; naturforskaren har ej tid därtill: och därför skall fenomenalismens naturuppfattning aldrig tränga igenom — eller hastigt ånyo utträngas i systemens täflan om tillvaron.

Men detsamma kunde ju invändas mot de fysikaliska relativitetsteorier, som nu gå segrande fram. Och i praktiken blir

fenomenalismen alldeles icke så invecklad som det på afstånd ter sig. Den bereder tvärtom en förenkling: den förenhetligar kunskapen, putsande undan spindelnät af förkonstlingar och fiktioner, hvilka ursprungligen anlagts för att lättare uppmäta skeendet, men som till slut endast tillslöja det som man önskat förklara.

Ty icke är det fenomenalismen som djärfves spinna natursammanhanget enbart ur mänskliga tankeformer, såsom man envist håller före, emedan denna naturuppfattning utgår från och icke går utöfver tillvarons tolkning som intrycksförändringar, sådan den empiriskt är gifven. Snarare minskar fenomenalismen de alltid inadekvata begreppens andel i skeendets utläggning: motsättningar som »själ» och »materie»: intryckens »sken» och »tingens» verklighet, afslojas som faktiva. Fenomenen man betraktat som subjektiva, t. ex. färg och doft, förläggas icke längre som »tecken» enbart till ett subjekt; de föras till samma kategori som »tingen» och alla intryck till ett sammanhang af förlopp. »Jaget» blir endast en punkt, där, om uttrycket tillåtes, skeendets linjer tillfälligt korsas; att »jag» förnimmer t. ex. ljus betyder (jfr Mach, Analyse d. Empf. 5. uppl. 1902, s. 19) att vissa naturförlopp ingå en förknippning med vissa andra. När »jag» ej längre förnimmer ljus, så uppträda förloppen ej längre i den angifna förknippningen; när »jag» ej längre är till är endast en relationspunkt borta, ett led bland andra i verklighetssammanhanget; men liknande förlopp äga rum likafullt, bli verklighet för andra sinnesbegäfvade.

Och låt vara att fenomenalismen vägrar att erkänna annat än erfarenheten och därför icke tar befattning med skeendet annat än i funktion af intrycksförändringar, så inskränker denna begränsning af verkligheten icke, såsom man menat, naturvetenskapens uppgift till enbart psykologi. Området, natursammanhanget, är gemensamt för psykologien och fysiken; endast forskningens riktning skiljer den. Den fysikaliska synpunkten, som söker följa naturförloppen, med frående från att de angöra oss människor som relationspunkt, förblir oförkränt i sin rätt; den korrigeras allenast med psy-

kologisk kritik och får afstå från sina anspråk att ensam tyda tillvaron.

Men psykologiens pretentioner att spela herre på täppan få likaså maka åt sig. I det att fenomenalismen följdriktigt eliminerar det onödiga begreppsparet fysiskt och psykiskt, har den ej längre skäl att t. ex. säga, såsom en gång Du Bois Reymond i sitt Ignorabimus-föredrag (Reden I s. 109): »det mosaiska »varde ljus» är fysiologiskt falskt. Det vardt icke ljus, förrän ett infusoriums första röda ögonpunkt för första gången skilde mellan ljus och mörker.» — Ty göra vi ingen väsensskillnad mellan fysiskt och psykiskt, så ha vi rätt att som ljus beteckna vissa afsnitt af skeendet, redan innan de nått ett öga: i det att dessa afsnitt bilda ett och samma förlopp, hvilket i olika skeden blir intryck för olika sinnen. Lika oförgripligt få vi vidare säga t. ex. att ljudet fortplantas med den eller den hastigheten i det eller det mediet: vi behöfva ej distinguera mellan ljudet som hörsel-intryck och ljudet som endast vågrörelse — något psykiskt och fysiskt inkommensurabelt skiljer ej längre förloppen åt. De äro allenast intryck för olika sinnen; gifvet är endast intrycken, vi abstrahera ej längre endels ett yttre och endels ett inre sammanhang, vi fatta att de utgöra ett och samma sammanhang.

I praktiken gestaltlar sig samarbetet mellan å ena sidan psykologien, å den andra de fysikaliska disciplinerna, till att de hvar i sin stad uppmärksamma icke väsensolika, men successiva afsnitt af skeendet. Men gränsen förblir ungefärlig; upplevelser, modifikationer i det medvetna lifvet, är allt som vår erfarenhet bjuder på, och allt hvad vår kunskap når. Psykologien och fysiken gå samman; och om de än närmast undersöka olika stycken af skeendet äro de åtskilda endast på grund af hvar sin intressesfär i en och samma naturvetenskap.

»I fråga om omdömen, hvilka innehålla en på grund af långvarig vana inrotad missdyndning, är det omöjligt», anmärker Kant (a. a. s. 309) på tal om de paralogismer han affär-

dar såsom ofvan skildrats, »att genast finna för rättelsen den lättfattlighet, som kan fordras i andra fall, där ingen fika oundviklig illusion förvillar uppfattningen. Därför torde detta förnufts befriande från sofistiska teorier näpeligen redan äga den tydlighet, som vore af nöden för dess fulla tillfredsställelse.»

En sådan *captatio benevolentiae* vore långt mera påkallad för den granskning af vår naturuppfattning, hvilken ofvan försökts i anslutning till moderna sträfvan den att gestalta en världsbild, som vore så ren som möjligt från begreppsliga tillsatser. I synnerhet som den angifna utvägen att tyda natursammanhanget alltfört behäftas med föreställningar, hvilka kräfde en analys, som denna gång fått anstå (till lättnad ej endast för läsaren, utan främst för författaren, som erkänner sig icke mäktat därmed). Fenomenalismen räknar nämligen ytterst med begreppen »förändring», »förlopp» och »skeende», alltså med konceptioner, som bestämmas af tid och rörelse och kunde förvilla att fatta dessa som absoluta storheter och icke i enbart relativ mening.

Men i närmare samverkan med de relativitetsteorier, som admitterats i naturvetenskapen med den matematiska fysiken som ingångsport, är fenomenalismen ägnad att åstadkomma en omhvälfning af det naturvetenskapliga tänkandet, som kunde kallas kopernikansk. Ty liksom vår jord af Kopernikus drogs med i världarnas hvirveldans med uppgifvande af den geocentriska synpunkten, så upphäver fenomenalismen hvarje absolut hållpunkt, »materien» såväl som »medvetandet», »tingens» förmenta grundgeskaper såväl som deras som »tecken» autocentriskt tolkade kvaliteter. Den når så ett godt stycke utöfver den protogoreiska relativitetsprincipen om människan som alltings mått; också relationspunkten människan fattas som ett rörligt fenomensammanhang i ett med det öfriga skeendet.

Att finna sig reducerad till ett natursammanhang som ett annat, icke blott afsatt från högsätet i den antropocentriska världsordning, för hvilken också Tigerstedt brutit

en lans, (a. a. ss. 95—96) utan, värre än så, att tvingas att afstå från anspråken på en aldrig så ringa särställning: att i stället för ett subjekt bli en tillfällig projektionspunkt — det är mindre uppbyggligt. Det kan tyckas ett hädiskt tal, ett attentat, som syftade längre än till människans majestät; och det skall stöta på samma motvilja, som uppkallade protester också af naturforskare mot tanken att jorden rör sig: man hade då icke fast mark att stå på, och man skulle ju slungas ut i rymden. »Att tänka sig som iakttagare på solen i stället för på jorden, är emellertid bara en småsak», skrifter Mach (a. a. s. 290) »mot krafvet att *akta sitt jag för intet*, upplösa det i en öfvergående förknippning af växlande element.» Det tyckes beröfva vår kunskap allt fäste, slunga den ut i den tomma rymden; endast som en art skuggspel blefve en kunskapsmöjlighet kvar.

Men reser sig också vår *horror vacui* mot en så ogripbar värld, så må vi komma ihåg, att en fast och afslutad världsupfattning är något man i vetenskapen allra minst får unna sig. Endast ur tvivel och missnöje spira kulturens vinnigar: »den som icke tviflar», så slutar Rob. Tigerstedt den bok som föranledt det skärpta tvivel, som utlagts i dessa kritiska uppsatser — och det ligger författaren om hjärtat att sist som först göra skyldig honnör för den bärande tanken i Tigerstedts bok — »den som icke tviflar har ingen orsak att besvära sig med sökandet efter sanning, ty han inbillar sig redan vara i besittning af denna.

Med tviflet som ledstjärna har vetenskapen alltjämt gått framåt: där tviflet upphört har han stått stilla eller rent af gått tillbaka.

Sanningen uppenbarar sig blott för den som tviflar.»

Grefve Carl Armfelts anteckningar från Statssekreterariatet.

Af

R. F. v. Willebrand.

Carl Alex. Armfelt: *Vid finska Statssekreterariatet.* Anteckningar från min tjänstetid. H:fors, Söderström & C:o, 1920. 176 s. 8:o. Fmk 18: —.

På tal om en till senaste jul utgifven samling minnesanteckningar, framhölls nyss i denna tidskrift (juli—augusti 1920) huruledes litteratur af detta slag åtnjuter publikens allt mer stegrade intresse, medan genren dock tills vidare varit kient företrädd inom vår inhemska bokvärld. Intresset är ju fullt förklarligt; och om det stegrats, så kan orsaken ligga i att den rena fiktionens grepp öfver sinnena gått tillbaka, eller ock i att läslust och boksynthet ökat på båda områdena. Memoarverkens glesa förekomst behöfver däremot knappt någon förklaring, eftersom den ej innebär något afsteg från hvad vi varit vana vid. Upplevelser, värda att antecknas, ha många människor gjort; men låg och lust att anteckna dem saknas allt för ofta. Eller också förmågan. Och medvetandet härom har då verkat återhållande, äfven där håg och lust förefunnits. En sådan i och för sig respektabel tillbakadragenhet hör ju vårt nationella skaplynne till. Vål vore dock om de, som ha någonting att berätta, inte allt för mycket låte sig påverkas af slika betänkligheter. Vittra företräden öka naturligtvis framställningens behag, men äro af underordnad vikt vid sakligt återgifvande